

Održivi razvitak i društvene promjene Prilozi rekonceptualizaciji današnjeg tipa razvitka

Vladimir Lay

Institut za društvena istraživanja, Zagreb

Sažetak

Predmet ovog članka je koncept održivog razvitka (sustainable development) i društvene promjene koje su temeljne pretpostavke postupnog ostvarivanja takvog tipa razvitka. Polazimo od hipoteze da je koncept industrijskog razvitka koji je računao s neograničenim trošenjem prirodnih bogatstava došao svojem kraju, a da je koncept održivog razvitka (koji način i tempo razvitka podređuje očuvanju fizičke i prirodne osnove života) onaj koncept koji nudi izlaze iz globalnog (ekološkog) čorsokaka. Taj koncept također uzimamo kao teorijski osnov za određenje proekoloških, odnosno antiekoških orijentacija i praksi aktera.

U prvom dijelu rada sažeto je elaborirana uloga (društveno-humanističkih) znanosti u konceptualizaciji i operacionalizaciji tog koncepta. Predmet drugog dijela je analiza pojma održivog razvitka te objašnjenje vrijednosnog horizonta tog koncepta. U trećem dijelu prezentiran je sustavni prikaz društvenih promjena u društvenom i tehničkom podsustavu koje su pretpostavka da taj koncept razvitka zaživi. Posljednji dio bavi se određenjem proekoloških, odnosno antiekoških stavova i ponašanja na temelju kriterija impliciranih u konceptu održivog razvitka.

Promjena odnosa prema prirodnim bogatstvima i biosferi kao temeljnoj potki života i razvitka središnji je kriterij rekonceptualizacije današnjeg tipa razvitka i temeljni kriterij za određenje tipa ekološke orijentacije i ekoloških praksi. U radu je prezentiran niz kriterija održivosti koji mogu poslužiti kao polazišni elementi za operacionalizaciju nacionalne strategije održivog razvitka.

Ključne riječi: društveni razvitak, društvena promjena, ekološke orijentacije, održivi razvitak, održivost

UVOD

Kriza okoliša/okoline (*environmental crisis*) u suvremenom je svijetu tijekom druge polovice XX. stoljeća stekla status višestruko potvrđene činjenice. Doveden je do kraja jedan koncept razvitka, u osnovi naslijeđen iz XIX. stoljeća, okarakteriziran zamahom industrijalizma i njemu imanentnim neograničenim raspolaganjem ukupnim prirodnim dobrima. Za znanost, za um postaje razvidno da je takva praksa neograničenog raspolaganja, koja je odgovarala povijesnim akterima prošlog i ovog stoljeća, naprosto iscrpljena.

Ta je kriza nedvojbeno kriza civilizacije same, njezinih razvojnih temelja, razvojnog koncepta. "Damaklov mač" spušta se, samo još za neobaviještene polako, nad glavu suvremene civilizacije. Pred razvojnim elitama te civilizacije, kako onima iz područja spoznaje (znanost) tako i onima iz područja djelovanja (politika, biznis itd.), kvalitativno je nov i velik izazov, zahtijevna zadaća. Valja prići rekonceptualizaciji

vladajućeg, ekološki rasipnog i kratkovidnog, rastom i produkcijom obilja materijalnih dobara obuzetog i spram sutrašnjice neosmišljenog tipa razvitka. Valja definirati i operacionalizirati koncept trajno mogućeg razvitka. To je kontekst teme o kojoj je ovdje riječ.¹

Prvi dio teksta sadrži kratku napomenu o *ulozi znanosti* u konceptualizaciji i operacionalizaciji održivog razvitka² u funkciji postupnog oživotvorenja tog koncepta u narednim godinama.

Teorijske analize i empirijska istraživanja *ekoloških orijentacija i praksi* pretpostavljaju teorijsko utemeljenje i određenje kriterija za razabiranje proekološkog, odnosno antiekološkog u stavovima i praksama aktera. Artikulacija vrednota i ciljeva suvremenog razvitka koja smjera biti povijesno aktualnom naprosto ne može zaobići pitanje globalnog ekološkog konteksta, determinanti razvitka. Konceptualna potka i sustavno ishodište za ova određenja i artikulacije, kako ocjenjujemo, može se potražiti u ideji, konceptu održivog razvitka.

Pojam *održivi razvitak* javlja se u domaćoj literaturi najčešće sporadično i bez podrobnije razrade u smislu ekspliciranja njegovih socijalnih ili tehnoloških pretpostavki i posljedica. Transponiranje spoznaja iz razvijenijih sredina također je skromno. Tome valja dodati da se i u svijetu taj koncept tek u posljednje tri – četiri godine uspješnije operacionalizira. Uzgred, tim je činjenicama određen i način na koji će ovaj prilog biti napisan. *Objašnjenje osnovnih karakteristika* koncepta održivog razvitka kao i *određenje samog pojma* predmet je drugog dijela teksta.

Treći dio odnosi se na problematiziranje općeg profila i sadržaja *društvenih promjena* koje su pretpostavka da koncept održivog razvitka prestane biti samo pametna i korisna ideja, te da počne korjenitije zaživljavati na lokalnim razinama, ali i planetarno. Naime, najkraće: provedba održivog razvitka zahtijeva temeljne, dakako postupne, ali ipak radikalne i višestruke društvene promjene.

Takvog razvitka bez spomenutih promjena naprosto – što zdravom razumu redovito postaje razvidno tek *post festum* – neće biti. Moguća odsutnost ili nedostatak promjena imat će za posljedicu bujanje i rasprostiranje elemenata neodrživog razvitka. Među ostalim, posljedice će se očitovati i u ugrožavanju ekoloških temelja egzistencije ljudskih bića u određenim regijama i lokalnim "crnim eko-točkama", odnosno paralelno na globalnoj razini planete Zemlje (oštećenje ozonskog omotača, efekt staklenika, globalno zatopljanje). Pogoršanja koja su u tijeku, a koja će se zbog spore i neadekvatne recepcije tih problema kao vitalnih od država/društava osamdesetih/devedesetih godina zasigurno nastaviti, provodit će pritisak u smjeru "za promjene".

U završnom, četvrtom dijelu članka iznosimo sažetu artikulaciju *kriterija* za određenje, za prepoznavanje proekoloških, odnosno antiekoloških stavova i djelovanja. Pretpostavljamo da će s tako konceptualiziranim kriterijima istraživanje ekoloških orijentacija i praksi aktera u našoj sredini biti teorijski zadovoljavajuće utemeljeno na način da je temelj potražen u supstancijalno ekološkom.

1 Ovaj tekst je nastao u sklopu rada na projektu *Socijalno-ekološki aspekti razvoja (5-06-049)*, kojeg za Ministarstvo znanosti, tehnologije i informatike Republike Hrvatske u razdoblju 1991-1993. radi ekipa autora pod voditeljstvom dr. Ivana Cifrića. Prilog predstavlja uvodni dio u dionicu projekta koja se bavi ekološkim orijentacijama i praksama aktera u Hrvatskoj.

2 Engleski pridjev *sustain* u kontekstu izraza *sustainable development* može se prevesti na različite načine: održivi, obzirni, trajni itsl. Ocijenili smo pridjev održivi upotrebljivim. Kod čitatelja koji nije prethodno bolje upoznat s ekološkom problematikom održivosti (*sustainability*), pojam održivi razvitak može prvotno izazvati razne asocijacije koje s ekološkim sadržajem pojma nemaju puno veze. Udomaćenost tog pojma u našoj sredini ovisit će o učestalosti znanstvene produkcije o toj temi i o zastupljenosti problema održivosti u životu društva, u procesima donošenja odluka i slično.

1. ULOGA (DRUŠTVENO-HUMANISTIČKIH) ZNANOSTI U KONCEPTALIZACIJI I OPERACIONALIZACIJI ODRŽIVOG RAZVITKA

Artikulacija globalne strategije, te intelektualna priprema kompleksnog djelovanja u funkciji zaživljavanja održivog razvitka, pripada znanostima. Kao što se znanost prva oglasila glede negativnih ekoloških i inih posljedica industrijskog razvitka, tako i u misaonom ovladavanju (ekološkom) općošću, te pri artikulaciji strategije razvitka i promjena u duhu održivog razvitka, znanostima pripada zasigurno ona avangardna, inicijalna uloga.³ Budući da je u svjetskim razmjerima znanstveni kadar i u tom području izrazito neravnomjerno raspodijeljen, a što je u uskoj svezi sa stupnjem razvitka pojedinih zemalja, to se praktična avangarda spoznaje prvenstveno nalazi u razvijenijim znanstvenim sredinama.

U istraživanju postojećih i projektivnoj artikulaciji (novih) potreba, (novih) vrednota, (novih) interesa, (novih) ciljeva, poželjnih društvenih promjena i njihovih sociopsiholoških zakonitosti, uzroka i odrednica, te sličnih tema koje se tiču *softwarea* tih promjena, određena uloga pripada društveno-humanističkim znanostima. Dakako, u tijesnoj sprezi s ekologijom koja elaborira temeljne, prirodoslovne odrednice i kriterije djelovanja s obzirom na sadržaje i poželjnu hitnost promjena.⁴

Udio društveno-humanističkih znanosti čini nam se važnim stoga što je nedvojbeno da je *srž te krize okoliša/okoline kao krize civilizacije* u vrijednosnom stavu, u ravni temeljne, edukacijom duboko ucijepljene i široko rasprostranjene *antropocentrične razvojne koncepcije*, naspram koje bi – opstanka, zdravlja i boljitka radi – bilo poželjno da postupno zaživljava, smjenjujući je, nova razvojna paradigma – *ekocentrizam*.⁵

Nadalje, spomenutu krizu obilato potpomaže u prosjeku vrlo visok stupanj ekološke nepismenosti. Sami društveni procesi smanjenja i uklanjanja ove nepismenosti, kako oni institucionalni/organizirani tako i oni neformalni, također su predmet društveno-humanističkih znanosti. Sadržaji opismenjavanja, dakako, većim dijelom pripadaju prirodoslovnim znanostima.

Osim toga, procesi integracije ekonomije i ekologije, a da o integraciji okoline i razvitka uopće ne govorimo, ne mogu se adekvatno konceptualizirati bez udjela društveno-humanističkog tipa mišljenja. Naime, održivosti neće biti ukoliko će ekonomizam, kao rasprostranjen i dominantan stav/djelovanje koji sve podređuje uskoj ekonomskoj racionalnosti, te "rad" kapitala/profita, kao temeljnog i u svijetu vladajućeg društvenog odnosa, i nadalje polučivati svoje jednostrane učinke. U sklopu globalnih mijena ka ukorjenjivanju i rasprostiranjju održivog razvitka, posao konceptualnog i djelatnog nadređivanja ekonomizma i kapitala/profita okolišem (*environment*) i održivošću (*sustainability*) kao polaznim vrijednostma – prethodno obvezujućim referentnim okvirima i nad-odrednicama – od posebnog je značaja.⁶

3 Vidi npr.: Mayor (1988), ili još određenije: Sustainable Development, Science and Policy (1990).

4 Vidi: Marchak (1990).

5 Vidi npr.: Bowen (1988).

6 Vidi npr.: Program akcija za zaštitu okoline (1987-1992) Europske zajednice u kojem je prevladao način razmišljanja prema kojem je zaštita okoliša u središtu pozornosti svekolike politike EZ-a, prema kojem su ekološki faktori nužnost, a ne tek opcija. Naime, ekološki preduvjeti shvaćeni su kao faktori ekonomske politike a visoki standardi zaštite okoliša postali su ekonomski imperativ. Izvor: Environmental Policy in The European Community (1990).

Znanosti su, dakle, kao jedan od aktera ekološkog djelovanja, onaj višeslojni, interdisciplinarno-transdisciplinarni kolektivni um koji pokušava ovladati ekološkom zbiljom Planete kao naše zajedničke i jedine kuće.

Primijenjene znanosti — koje vizije, ideje, globalna konceptualna rješenja "prevode" na operacionalne ideje i napatke za raznovrsna (politička, tehnološka itd.) djelovanja u ravni konkretnog i svakodnevnog — imaju u svemu tome posebnu, *know-how* ulogu. U žarištu je potreba za operacionalizacijom strategije održivog razvitka. Svoje mjesto u tome sklopu ima i aplikativno orijentirana socijalna/humana ekologija, odnosno sociologija okoline (environmental sociology).

2. ŠTO JE TO ODRŽIVI RAZVITAK?

Koncept održivog razvitka sadrži određene vrednote, određeni vrijednosni horizont. Temeljna vrednota održivog razvitka je *život* i njegova kvalitetna obnova, afirmacija. Taj koncept sadrži određene globalne ciljeve, izvjesnu filozofiju razvitka. Temeljna karakteristika dotičnih globalnih ciljeva jest u tome što polaze od stajališta da budući ekonomski razvitak i razvitak kvalitete života prvenstveno ovise o inteligentnoj uporabi ukupnih prirodnih resursa, te sustavno respektiraju determinante i ograničenja koja se razvitku glede toga nameću.

Tragajući za pojmovnim određenjem održivog razvitka, neizostavno nailazimo na već općepoznato određenje tog pojma koje je godine 1987. dala Svjetska (UN) komisija za okolinu i razvitak: *"održivi razvitak je razvitak koji izlazi u susret potrebama sadašnjih generacija bez kompromisa po mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe"*.⁷

Kako se čini, jedna od inspiracija za ovu definiciju bile su riječi indijanskog poglavice Seattla izrečene prije više od sto godina, prema kojima "prirodu nismo naslijedili od svojih predaka već posudili od svojih potomaka". Ova pretežito intuitivna definicija, koja bez sumnje pogađa smisao održivosti, sadržajno nije dovoljno jasna. Zasniva se na konceptu potreba, i to prvenstveno egzistencijalnih, koje imaju prioritet, te na ideji ograničenja koja se nameću iz mogućnosti okoline u danim tehnološkim i socioorganizacijskim uvjetima. "Kičma" definicije jest relacija između svijeta potreba sadašnjih i potreba (da li uopće sagledivih?) budućih generacija.

Međutim, kakav tip ponašanja i tretmana biosfere i ukupnih prirodnih resursa dijelom vodi u neodrživost već danas, za današnje generacije — a svojom ekstenzijom i kumulacijom negativnih učinaka kroz vrijeme zasigurno vodi do još veće neodrživosti uvjeta života za buduće generacije — o tome definicija ne govori! Dakle, na kakav se to razvitak supstancijalno, a posebno u odnosu na ukupna prirodna dobra kao stožerni element i pretpostavku razvitka uopće misli u takvoj definiciji, ostaje nejasno. Naprosto, izostaje određenje onog kriterija, one granice, one kvalitete koja razvitak čini ne/održivim.

Dakako, određenje kriterija, neke jasne granice nije lako jer:

7 Vidi: OUR COMMON FUTURE (1987:43). Popularni naziv tog izvještaja je "Brundtland Report", prema prezimenu predsjednice te Komisije, inače tadašnje premijerke Norveške. U proteklih godinama takvo poimanje održivog razvitka varirano je u mnogim političkim i znanstvenim dokumentima, na mnogobrojnim međunarodnim konferencijama. Na Konferenciji UN o okolini i razvoju (UNCED), na tzv. The Earth Summit koji će se lipnja 1992. održati u Rio de Janeiru, zacijelo će opet biti obilato problematizirano.

– Mijenjaju se potrebe kao pokretač eksploatacije, devastacije resursa. Razlozi su različiti: raste broj stanovnika, aspiracije se mijenjaju i rastu, mijenjaju se društveni/institucionalni sustavi koji organiziraju njihovo zadovoljavanje, vrednote koje određuju ponašanja i djelovanja aktera procesa donošenja po ne/održivost presudnih odluka nalaze se u previranju.

– Spoznaje o prihvatnom kapacitetu (*environmental capacity, receiving capacity*) biosfere glede onečišćavanja inoviraju se, a podaci o procesima nadograđuju se iz mjeseca u mjesec.

– Stanje obnovljivih izvora (pojmovno uključuju "trijadu" zrak, voda i tlo), koji su dio potke održivosti, ubrzano se mijenja. Neki se dovode do razine kada njihova prirodna regeneracija više gotovo nije moguća, a upotrebom, primjenom nekih dobrih, već poznatih rješenja (npr. solarne energije) odugovlači se ili se ne ide dovoljno široko.

– Mijenjaju se količine rezervi neobnovljivih izvora, budući da se postojeće ubrzano troše, ponegdje čak i rasipaju.

– Avangarda svjetske znanosti i tehnologije traga za novim izvorima i rješenjima.

– Opseg upotrebe atomske energije (što utječe na ukupnu stopu "raubanja" neobnovljivih izvora htjeli mi to ili ne) stalno se mijenja. Neke zemlje i dalje razvijaju taj način produkcije energije, neke još nisu niti počele, a neke postupno odustaju. Itd.

Kako iz toliko međuvisnih varijabli čije su vrijednosti "u pokretu" izvesti multivarijantnu analizu, proračun kritične granice, praga, odnosno kriterije ne/održivosti? Suvremena ekološka znanost pokušava metodom scenarija simulirati međuoodne efekte niza procesa u biosferi, imajući prvenstveno na umu rezultate dosadašnjih mjerenja i trendove koji su na djelu. Najteže je pri tome anticipirati djelovanje čovjeka! Rezultati do kojih se došlo nisu predmet ovoga članka sociološke naravi. Ostaje nam tek da na temelju izrečenog ustvrdimo da precizno određenje kriterija, granice "sada i ovdje", u situaciji kada je sve u žestokoj dinamici i previranju *de facto* nije moguće.

Imajući na umu teškoće oko određenja same održivosti, a time i održivog razvitka, pokušali smo – ne iscrpljujući se u traženju perfektne definicije – iznaći ono određenje pojma *održivi razvitak* koje bi sadržajno bilo nešto jasnije od spomenutog.

Razvitak se, antropološki govoreći, općenito određuje kao proces sublimacije destruktivnih i izgradnje stvaralačkih ljudskih potreba, te kao proces produkcije sredstava za njihovo zadovoljavanje. Elementi neodrživosti u postojećem razvitku nedvojbeno ukazuju na proizvođenje, a ne sublimaciju destruktivnog. U tom smislu moglo bi se formalno–logički zaključiti da suvremeni razvitak, u onom svojem dijelu koji sadrži elemente neodrživosti, uopće nije razvitak! Naime, razvitak – prema navedenom antropološkom određenju – eksplicite jest napredak, produkcija, a ne destrukcija i regresija, stvaranje novog, a ne uništavanje.

Održivi razvitak je takav proces produkcije potreba i sredstava za njihovo zadovoljavanje čija posljedica nije uništavanje i/ili smanjivanje kvalitete prirodnih resursa do granice ispod koje počinje ugrožavanje zdravlja, obnavljanja i opstanka živog svijeta. Ili drugačije: to je onaj proces zadovoljavanja potreba koji ne dovodi u pitanje vlastite prirodne, fizičke osnove. Održivi razvitak jest onaj razvitak koji ne dovodi do uništavanja živog svijeta (genetskih vrsta i različitosti ekosistema), koji omogućava biosferi i obnovljivim izvorima da se regeneriraju i da kao takvi u perspektivi budu upravo njegov energetska temelj, te koji štedljivo raspolaže neobnovljivim izvorima.

Na svjetskoj je razini, s obzirom na glavne generatore ekoloških procesa koji sadrže elemente neodrživosti, stanje višeznačno. Naime, neodrživost u nerazvijenim zemljama ima jedne uzroke, a drugačiji se, na primjer, mogu uočiti u visokoraz-

vijenim zemljama. Do ekoloških izazova i ekoloških poteza koji smanjuju zamišljeni koeficijent održivosti okoliša dolazi u siromašnim i prezaduženim zemljama zbog *nedostatka razvitka*. Siromaštvo permanentno reducira ljudske sposobnosti da resurse koristi na održiv način i intenzivira neracionalno trošenje i bespovratno uništavanje okoliša. Smanjenje performansi održivosti okoliša i društva u visokorazvijenim sredinama nastaje pak uslijed rasipanja prirodnih dobara, njihovog trošenja za proizvodnju gomile materijalnih dobara na koje je zapadna civilizacija navikla kao na neophodnu pretpostavku poželjnog načina života, ukratko – zbog neželjenih posljedica visokog ekonomskog rasta u koji najčešće nije uopće ili je zakašnjelo ili pak na neadekvatan način uračunana *ekološka cijena*. Održivost nije samo pitanje pojedinih regija svijeta, ovih ili onih zemalja s obzirom na dosegnut stupanj razvitka. Njezin konačan "račun" ispostavlja se na razini planete Zemlja.

Još nekoliko napomena o karakteristikama održivog razvitka. Taj koncept ne zagovara zaustavljanje ekonomskog rasta *a priori*, neko poklonstvo primarnoj prirodi uz cijenu zaustavljanja puteva napretku i rastu koji taj napredak u nekim važnim elementima omogućava. Riječ je o razvitku koji podrazumijeva promjenu kvalitete rasta, daljnje razviće kvalitete življenja stanovništva (prvenstveno glede zadovoljavanja temeljnih egzistencijalnih potreba svih), ali uz uvažavanje ograničenosti koje nam nameću zakonitosti opstanka i reprodukcije živog svijeta.

Iz navedenog je očito da koncept održivog razvitka, koji funkcionira kao svojevrsno zrcalo iscrpljenosti koncepta razvitka začetog u XIX. stoljeću (industrijalizam i rast na temelju neograničene eksploatacije prirodnih resursa), podstiče rasvjetljavanje nekih temeljnih proturječnosti suvremenog razvitka uopće. Težnja za poboljšanjem uvjeta života, za boljim i sretnijim životom, za stalnim ekonomskim rastom i razvićem kvalitete života je nezaustavljiva. Život sam uvijek se iznova ispostavlja kao rast, razviće, cvat. Ako toga nema – na djelu je smanjivanje, zastoj i nazadak, destrukcija, uvenuće i smrt.

S druge strane, daljnje stvaranje i zadovoljavanje potreba – tj. unapređenje kvalitete života na temelju dosadašnjeg tipa razvitka koji sa sobom donosi i ugrožavanje vlastitih ekoloških preduvjeta – povratno ugrožava i samu kvalitetu života i to posebno u domeni temeljne zdravstvene, fizičke, ekološke sigurnosti, te u nizu dimenzija koje ekološku sigurnost imaju za "infrastrukturnu" pretpostavku (prehrana, stanovanje, uvjeti rada itsl.). Postojeći tip razvitka pridonosi unapređenju niza aspekata kvalitete života (blagostanja, sigurnosti, slobode i samoidentiteta), ali već danas počinje potkopavati, pomalo ali sve više, temelje kvalitete života u cjelini. Kada, na primjer, dođe do toga da je visok stupanj materijalnog blagostanja "opkoljen" nezdravim okolišem, to blagostanje počinje bitno gubiti na značaju.

Ukratko, degradacija okoliša erodira potencijale ekonomskog i ukupnog društvenog razvitka. Mnogi oblici današnjeg razvitka načinju svoju prirodnu osnovu, s perspektivom da – ako se trendovi nastave – tu osnovu dovedu bukvalno u pitanje. Nije pretjerivanje: ako se negativni ekološki, demografski, ekonomski, itd. procesi nastave, kvaliteta života počeo će stagnirati, postojeći svijet potreba i načina njihovog zadovoljavanja bit će izravno ugrožavan. Takvi trendovi pokrenut će gospodarske i političke procese koji su danas nesagledivi.

Izlaz iz mogućeg globalnog ćorsokaka je u promjenama. Do rješenja se može postupno dolaziti konkretnim i višestrukim društvenim promjenama, onima koje nose *civilna društva* i *svijet života* na jednoj strani, te učincima državnih uprava/poredaka u čijoj je nadležnosti organizacija opstanka i razvitka na drugoj strani.

3. DRUŠTVENE PROMJENE KOJE VODE VEĆOJ ODRŽIVOSTI I ZAŽIVLJAVANJU ODRŽIVOG RAZVITKA

Kako ka *održivom razvitku* i *održivom društvu*? Uzimajući u obzir dosadašnje i današnje doprinose različitih regija i zemalja procesima neodrživosti, njihovu različitost i glede uzroka i glede oblika, odgovor je višeznačan.

U vrlo utjecajnom izvještaju *Nаша zajednička budućnost* prevladalo je stajalište da je planetarno siromaštvo jedan od glavnih uzroka i posljedica globalnih problema okoliša. Među autorima tog izvještaja, čija je konačna verzija rezultat niza kompromisa različitih stajališta, prevladali su predstavnici iz bogatih zemalja, pa postoje razlozi za bojazan da bogati više govore o drugima, a manje o svom udjelu u neodrživim procesima. Dostignuće viših razina održivosti na planetarnoj razini ne može se postići bez promišljanja i razrješavanja problema koje imaju siromašne zemlje.⁸ Opće je stajalište da se potkopavanje prirodnih temelja u tim zemljama, uzrokovano dvostrukom egzistencijalnom nužnošću (vraćanjem dugova kreditorima s razvijenog Sjevera i trošenjem prirodnih dobara za goli opstanak), može zaustaviti.

Istodobno, iz jednog drugog kuta gledanja, istaknutije prisutnog u siromašnim zemljama, kriza okoliša je dominantno kriza obrazaca i ciljeva razvitka suvremene zapadne civilizacije, kojima gotovo svi – po održivost pogubno – teže.⁹ U zemljama razvijenog Sjevera također sazrijeva kritička misao o antiekološkom u zapadnoj civilizacijsko–razvojnoj paradigmi. Tako se, na primjer, izriče stajalište da Zapadni credo (*Western Credo*), kojeg karakterizira tržišna ideologija kombinirana s lažnim cijenama roba i usluga (lažnim utoliko što najčešće ne sadrže cijenu ekoloških troškova) i moralom prema kojem je dopušteno sve što je ekonomski racionalno a nije eksplicitno zabranjeno zakonom, kao takav sadrži i potiče neodrživost.¹⁰

Bit će da su uzroci višestruki, da "nevinih" društava i država ekološki gledano naprosto nema. Gotovo sve zemlje su, manje ili više, vinovnici vladajućih negativnih trendova, svako – *razvijeni Sjever (Zapad), donedavni i danas preostali produkcijski i ekološki jalovi Istok, te pretežito (uz izuzetak naftom bogatih zemalja) siromašni Treći svijet* – sa svojim specifičnim, ali na razini Planete negativnim prilogom.

Na temelju iskazanih općih uzroka krize okoliša/okoline, čini se da je načelno rješenje pitanja održivog razvitka u oblikovanju novog koncepta svjetskog razvitka, u praktičnom spajanju ekonomije i ekologije na svjetskoj razini, u jednom općem "trgovinskom ugovoru" prema kojem će razvijene zemlje davati raznovrsnu razvojnu pomoć siromašnim zemljama (kako bi razvile temelje za vlastiti održivi razvitak), dok će nerazvijene zemlje, svojim relativno manjim udjelom u zagađivanju Planete i drugačijim vlastitim razvitkom, u zamjenu omogućiti razvijanima nešto više vremena

8 Vidi poglavlje "Ka održivom razvoju" u: OUR COMMON FUTURE (1987).

9 Vidi npr.: de la Court (1990). Ta knjiga ima kritičko stajalište prema vrijednostima i opredjeljenjima izraženim u tzv. "Brundtland Report", posebno u smislu kritike razvojnih obrazaca zapadne civilizacije i ukupne ekološke cijene tih obrazaca in vivo.

10 Vidi npr.: Ernst U. von Weizsacker: "Prices Should Tell The Ecological Truth", u: Sustainable Development, Science and Policy (1990). Ovaj renomirani autor iz Instituta za europsku ekološku politiku (Institut für Europäische Umweltpolitik) u Bonnu ustvrđuje da "mi na Sjeveru, koji smatramo da nam je gotovo sve dopušteno, trošimo približno deset puta više energije po stanovniku, a također i deset puta više vode, zemlje, ruda i biomase nego ljudi u zemljama u razvoju. Ako bi se naše stope potrošnje proširile na pet, šest ili više milijardi ljudi, globalna propast bi se desila za manje od pet godina" (str. 526). Pri tome nije bitna vremenska točnost procjene već suština tvrdnje o ekološkoj rastrošnosti visokorazvijenih zemalja Sjevera.

koje im je neophodno da prestrukturiraju cjelokupni sustav produkcije u smjeru održivosti.¹¹

Strategije održivog razvitka sadrže određene imperATIVE i smjernice, određena načela iz kojih se mogu izvesti opći i posebni ciljevi i prioriteti jedne održivošću prožete koncepcije društvenog razvitka. U određenoj mjeri, u tim su strategijama sadržane i po održivost poželjne društvene promjene.

Za jasno definiranje promjena potrebno je, dakako, prethodno specificirati odgovore na pitanja kao što su: Promjena čega, u koju novu kvalitetu, u kojem smjeru, kojim tempom i intenzitetom? Koje su dobiti, a koji su troškovi promjena i za koga? Tko će promjenu osmisлити, nositi, provoditi? Kakav je međuodnos interesa glede tih promjena i odakle će u svezi s tim dolaziti otpori i ograničenja, a odakle podrške? Itd.

Ovdje prezentiramo dvije strategije koje se inače u svijetu ubrajaju u poznatije i utjecajnije. Prva je ona koju sugerira spomenuti izvještaj *Naša zajednička budućnost*. Drugu, dakako sličnu, strategiju sugeriraju u zajedničkom predlošku pod naslovom *Briga za Zemlju – strategija održivog življenja* Svjetska unija za zaštitu, Program za okolinu UN i Svjetski fond za prirodu.¹² Taj dokument smjera biti egzaktnim i eksplicitnim. Bavi se operacionalizacijom održive razine ljudskog utjecaja na biosferu u smislu teze da se središnji izbor nameće između strategije koja je orijentirana na to da ljudi postignu maksimum te strategije da ljudi/priroda postignu optimum.¹³

Strateški imperativi na putu zaživljavanja održivog razvitka s kojima je 1987. pred svijet izašao "Izvještaj Brundtland" su slijedeći:

1. *Oživljavanje rasta u siromašnim zemljama*, budući da siromaštvo intenzivira pritisak na okolinu i njezinu upotrebu na neodrživ način.

2. *Mijenjanje kvalitete ukupnog rasta*, njegovo prestrukturiranje u cilju očuvanja zaliha ekološkog kapitala; pomak ka energetski manje intenzivnom djelovanju, ka ukupno manjem opsegu materijalnih učinaka, a većoj afirmaciji neekonomskih komponenti kvalitete života – vrednota kao što su naobrazba, zdravlje, čista i zdrava okolina itd. Valja reći da to zadire u područje nužnosti mijenjanja postojećih kulturnih vrednota ka vrednotama koje potiču održivost.

3. *Zadovoljavanje egzistencijalnih potreba svih – u svjetskim razmjerima*. Pri tome se misli na zapošljavanje, hranu, energiju, vodu i provedbu zdravstvenih mjera kako bi se otklonili neodrživi postupci uzrokovani nužnostima koje izaziva bijeda.

4. *Osiguranje održive razine populacije*. To znači da broj stanovnika treba biti u kontekstu profila (upotrebe) resursa i energije na određenom teritoriju.

5. *Zaštita, pa čak i povećavanje prirodnih resursa*.

6. *Reorijentacija, korjenita "ekologizacija" tehnologije i striktno upravljanje rizicima* u cilju postizanja održivosti i sprečavanja ekoloških nesreća.

11 Vrijeme je u slučaju tih zemalja osnovan potrebni resurs! Naime, očekivati da će razvijeni Sjever npr. odmah biti u stanju naglo smanjiti emisiju ugljika (da će npr. naglo smanjiti potrošnju fosilnih goriva!) ili da će npr. naglo promijeniti tehnologiju kako bi se izbjegla upotreba i ispuštanje u atmosferu CFC-a i sličnih inertnih plinova opasnih po ozonski omotač itd., naprosto je nerealno. Prestrukturiranje produkcije pod pritiskom okolinske krize bit će sporo, mučno, skupo i nimalo unaprijed osuđeno na uspjeh! Potreba izgradnje globalne svjetske alijanse zemalja u svrhu efikasnog rješavanja planetarnih ekoloških problema opće je mjesto u ekološkim dokumentima i analizama posljednjih godina. Čini se da treba ispisati još mnogo stranica dok se riječi ne počnu pretakati u djelo.

12 CARING FOR THE EARTH – A Strategy for Sustainable Living (1991).

13 Taj optimum je sinonim za socioekološku orijentaciju dinamičke ravnoteže koja egzistira pored antropocentrizma i naturalizma. Vidi o tome: Cifrić (1991).

7. *Sustavno integriranje, fuzioniranje ekologije i ekonomije.* Cilj takvih promjena je da razvitak počne sustavno uvažavati ograničenja koja dolaze od okoliša i to tako da se razvija takva produkcija roba i usluga koja će nezaobilazno uračunavati ekološke troškove, čime će se i način i asortiman produkcije postupno mijenjati u smjeru održivosti.¹⁴

Drugi spomenuti dokument pod naslovom *Briga za Zemlju – strategija održivog življenja* (koji, uzgred rečeno, sadrži sažet pregled suvremenih negativnih ekoloških trendova),¹⁵ ističe određena načela i strateške smjernice.

Načela, koja imaju karakter općih ciljeva, su sljedeća:

1. Ograničiti ljudski utjecaj na biosferu do razine kapaciteta prihvata.
2. Zadržati postojeće planetarne zalihe prirodnog bogatstva koje se sastoji od biološkog bogatstva i neobnovljivih izvora.

3. Koristiti neobnovljive izvore u omjeru koji nije veći od opsega obnovljivih supstituta.

4. Težiti pravednoj raspodjeli dobiti i troškova pri upotrebi resursa i upravljanju okolinom između sadašnjih (starih) i budućih (mladih) generacija, između siromašnih i bogatih unutar jedne zemlje i između različitih zemalja. Unutar toga vrlo je značajno pobliže istražiti načine na koje interesi različitih sektora u društvu koincidiraju ili se nalaze u sukobu, te identificirati tko će dobiti određenom zaštitom, a tko razvitkom, kao i to tko će platiti troškove.¹⁶

5. Promovirati tehnologije koje povećavaju dobiti od postojećih resursa. Pri tome valja: reducirati potrošnju i otpad u proizvodnji i potrošnji, produžavati upotrebu i trajnost postojećih dobara, zamjenjivati neodržive aktivnosti održivima (zamjenjivati prljave tehnologije čistima, energetske rastrošne štedljivima, itsl.), te provoditi reciklažu.

6. Usmjeriti ekonomsku politiku na održavanje prirodnog bogatstva. *Održavanje prirodnog bogatstva mora biti središnji cilj.* Danas najveći dio ekonomskih politika – mada se u najrazvijenijim zemljama nešto pokrenulo – još uvijek nenamjerno promovira neodrživost nadjačavajući politike zaštite okoline.

7. Prihvatiti i razvijati anticipativni, međusektorski pristup pri donošenju odluka. Dosadašnji sustav donošenja odluka je naprosto slab! Mnoge odluke se zasnivaju na proračunu dobiti u jednom sektoru, previdajući utjecaj na druge interese, posebice na kvalitetu okoliša ili šire, *čikosa*.

8. Njegovati (kultivirati) i promovirati nove potrebe i vrijednosti kompatibilne s održivošću, razvijati novu ekocentričnu etiku naspram egocentrične, odnosno antropocentrične.

Kako promovirati održive vrijednosti? Valjat će:

a) Razvijati i pomno gajiti, posebno kod uzrasta koji dolaze i kojih se "zdrava okolina sutra" realno najviše tiče, planetarnu odgovornost i ekocentričnu etiku – etiku za održivost.

14 Naime, pitanje glasi: da li se uopće otvorio proces propitivanja da li nam je od sredstava za zadovoljavanje potreba na koje smo vremenom navikli smatrajući ih dijelom osobnog, porodičnog i šireg prosperiteta i napretka doista sve potrebno ako je njihova posljedica/cijena onečišćen zrak, voda, tlo, globalno zatopljanje itd.? Povezivanje tih dobiti i troškova u svijesti i spoznaji pojedinaca, kolektivnih entiteta i ljudske vrste ide vrlo sporo, pa za sada izostaju i značajnije promjene.

15 U poglavlju "Stvaranje promjene ka održivosti"; u dijelu pod naslovom "Ljudi vis a vis planete Zemlja: situacija u kojoj nema pobjednika" navode se redom sljedeći, danas aktualni procesi: progresija zatopljanja, progresija oštećenja ozonskog omotača, kisele kiše, nestajanje/izumiranje vrsta, degradacija tla, uništavanje tropskih šuma i bolest šuma od zagađenog zraka itsl.

16 Za inicijalni pokušaj ovakve analize u našim uvjetima vidi: Lay (1988).

b) Širiti i intenzivirati naobrazbu za okolinu, osnovne spoznaje o tome kako funkcionira biosfera i koje su posljedice ljudskog djelovanja na okolinu.

c) Razvijati, širiti i povećavati pojedinačnu i zajedničku ekološku svijest, svijest o negativnim ekološkim procesima i značaju održivosti.

Mislitelj o ekološkom mnogo su puta ustvrdili da je temelj održivog razvitka etičke naravi. Ovdje ne možemo šire elaborirati tu tvrdnju. Tek ukratko: zastarjela antropocentrična paradigma razvitka temelji se na egocentričnoj, antropocentričnoj etici koja svoje korijene ima u ideji neograničenog trošenja prirodnih resursa u službi boga zvanog Profit, u ideji liberalnog društva, u vrednotama koje gaji i kršćanska, osobito protestantska, etika. Objektivno, do sada je malo što dovodilo u pitanje tu etiku i njezine praktične posljedice. Ekocentrična etika, koja je u potki ekocentrizma kao nove razvojne paradigme, zasniva se na znanstvenim, racionalnim spoznajama ekologije kao prirodne znanosti, te na holističkoj slici svijeta koja prepoznaje međuovisnosti bitne za obnovu biosfere i života samog. Pojavu i širenje prisustva te etike priziva nužnost opstanka.

Da bi se spomenuta egzaktna načela održivosti ostvarivala neophodna su djelovanja i akcije mnogih aktera na mnogim frontovima. **Strateške smjernice** za djelovanje koje se oslanjaju na navedena načela/ciljeve jesu:

1. *Transformiranje stavova i praksi svih aktera ka održivosti, što zahtijeva fundamentalne promjene u načinu kako ljudi upravljaju sobom, svojim životom na individualnoj i kolektivnoj, društvenoj razini.*¹⁷ Objektivne okolnosti zahtijevaju promjene, a mnogo toga radi za *status quo*: interesi i načini na koje se oni poimaju (npr., dio aktera ne može, ili može ali ne želi, uočiti da ukupni troškovi – kada se uključe i oni ekološki – počinju bivati veći od dobiti); formalno i običajno pravo (npr., mnogo toga zakonom nije razgovjetno regulirano, sankcije su neučinkovite, sve što nije zabranjeno shvaća se kao dopušteno); vrednote dominantnih kultura (primjer a: zapadni civilizacijski obrasci blagostanja i kvalitete života su vrednota kojoj se samorazumljivo teži i kojoj se štošta žrtvuje, pa i prirodna bogatstva; primjer b: način trošenja prirodnih dobara koji nije održiv ali je duboko ucijepljen u način života i kulturu, vrednote življenja u siromašnim zemljama).

2. *Izgradba globalnog saveza svih zemalja u cilju pravedne raspodjele dobiti i troškova održivosti, odnosno u cilju produktivnog partnerstva na poslu zaživljavanja održivog razvitka na planetarnoj razini.*

3. *Djelovanje lokalnih subjekata, pri čemu moraju biti jasni troškovi i dobiti djelovanja u duhu održivosti.* Naime, upravo je lokalna razina ona na kojoj ekosustav biva zaštićivan ili razaran u svagdašnjem životu.

4. *Integracija okoline i razvitka.* Upravljanje razvitkom i okolinom na razdvojen način siguran je put u neodrživost. Pri planiranju i akcijama okolina i razvitak moraju biti integrirani u politici, pravu, ekonomiji, ustanovama, istraživanjima, informatici, te u monitoringu.

5. *Stabilizacija zahtjeva na resurse i stabilizacija broja stanovnika.* Ograničavanje negativnog ljudskog utjecaja na biosferu zahtijeva: (a) reduciranje stope upotrebe resursa po stanovniku u onim zemljama gdje je ona sada previsoka; (b) povećanje upotrebe resursa po stanovniku u onim zemljama u kojima je ta stopa danas preniska i ne omogućava zadovoljavanje osnovnih potreba, pri čemu je potrebna pomoć

17 O krucijalnoj važnosti promjene stavova i praksi aktera sa stajališta naše ekološke situacije vidi: Lay (1990). Posebno o tome u dijelu "Ka inovacijama koncepcija i praksi ekoloških aktera".

razvijenih u tehnologiji koju karakterizira održiv način trošenja resursa i energije; (c) porast broja stanovnika mora biti selektivno zaustavljen.

6. *Zaštita različitosti biovrsta*: sve vrste imaju pravo na život; različitost vrsta obogaćuje; različitost osigurava hranu, sirovine itsl.

Održivi razvitak smo prethodno definirali kao trajni razvitak, onaj koji ne dovodi u pitanje svoje (prirodne i fizičke) temelje. Sintezni pregled strateških ciljeva održivog razvitka iskazanih u prezentiranim smjernicama, imperativima, načelima, najjednostavnije rečeno, upućuje na sljedeće:

u središtu promjena koje vode ka većoj održivosti i zaživljavanju održivog razvitka jest promjena odnosa prema prirodi, prema prirodnim bogatstvima (biološkim bogatstvima i neobnovljivim resursima).

Smjer promjena karakteriziran je očuvanjem postojećeg opsega i kvalitete tog bogatstva, zaštitom pa čak i relativnim (u odnosu na broj stanovnika) porastom prirodnih bogatstava štedljivim i drugačijim načinom njihove uporabe. Globalno strukturalno uzevši, istodobno su neophodni: (a) redukcija zahtjeva u odnosu na te resurse u zemljama gdje je stopa uporabe resursa po stanovniku prevelika, te (b) porast upotrebe resursa u zemljama gdje je ta stopa preniska i ne zadovoljava egzistencijalne potrebe stanovništva. Napokon, smjer promjena podrazumijeva zaustavljanje procesa smanjenja – posljednjih godina već okrnjene – različitosti života.

Promjena odnosa prema prirodi pretpostavlja:

1. Na konceptualno–vrijednosnoj ravni:

– Promjenu paradigme razvitka od antropocentrične prema ekocentričnoj; promjenu socioekološke orijentacije od antropocentrizma – ne ka naturalizmu, već prema *dinamičkoj ravnoteži*; promjenu od egocentrične, homocentrične prema *ekocentričnoj etici*.

– Promjenu strukture vrijednosti od one u kojoj su dominantne vrijednosti materijalnog blagostanja prema većem značenju nematerijalnih vrijednosti kao što su naobrazba, zdravlje, čista okolina itd. Afirmacijom, nove će vrijednosti postupno urastati u ono živo tkivo ljudskih, ne nužno samo racionalnih već i emotivnih odrednica ponašanja. Jednostavno rečeno, ljudima će preko tih vrijednosti biti do nečega drugačijeg, do nečega što do jučer nije bilo u središtu njihovog poimanja i osjećaja, a što će "iznutra" promovirati održivost.

– Promjenu prema integraciji razvitka i okoline, odnosno podvrgavanje ukupnog razvitka znanstveno i egzaktno prepoznatim i izmjerenim ograničenjima okoline, kapacitetu prihvata itd.

2. Na organizacijsko–djelatnoj ravni:

– Promjenu u smjeru od sektorskog prema intersektorskom, holističkom poimanju i djelovanju, odnosno donošenju razvojnih odluka.

– Promjenu u smjeru od postojećeg stanja u kojem je ekonomsko i ekološko u djelovanju razdvojeno prema integraciji ekologije i ekonomije u svrhu praktične rekonceptualizacije odnosa dobiti i troškova u procesima produkcije sredstava za zadovoljavanje potreba i u procesima trošenja prirodnih bogatstava kao temelja i tih potreba.

– Promjenu u smjeru stvaranja globalnog interesnog saveza zemalja, čija bi svrha bilo rješavanje ekoloških problema na planetarnoj razini.

– Promjenu u smjeru daljnjeg osposobljavanja (znanje, svijest itd.) lokalnih, kako institucionalnih tako i neformalnih, aktera za učinkovito, održivo djelovanje.

– Promjenu u smjeru od upotrebe tehnologija koje su ekološki neobazrive (prljave, opasne po zdravlje itd.) i energetski rastrošne prema ekološki obazrivi i energetski niskointenzivnim, štedljivim tehnologijama.

– Zaustavljanje apsolutnog rasta stanovništva, odnosno – u drugoj varijanti – kontekstualizacija prema razini koja bi s obzirom na ekološki kontekst (resursi, energetski izvori) bila održiva.

Sintezni pregled ukazuje da zaživljavanje održivosti pretpostavlja kompleksne promjene. No, gdje valja potražiti polugu promjene, štoviše oslonac za tu polugu?

Temeljne poluge promjene su kao i uvijek (nove) potrebe, (novi) interesi, (nove) vrednote. **Središnji pokretač promjena ovoga je puta ipak još nešto: to je nužnost, prisila na promjenu.**¹⁸ Antropocentričnu razvojnu paradigmu i vrednote koje su joj davale smisao, te praktične učinke takve razvojne orijentacije dugo godina objektivno ništa nije ograničavalo i osporavalo. Sada nastaju promjene. Suvremena civilizacija je, prešavši mogućnosti prirodnog sustava, otvorila "eru nužnosti". Mnogi akteri te civilizacije naprosto nisu još obaviješteni da je posrijedi nužnost. Mnogi nešto malo znaju o problemu, ali uglavnom to još nisu pretočili u zrelu spoznaju, a kamoli u zrelo održivo djelovanje. Ono što u funkciji promjene stavova (orijentacija) i praksi aktera – barem sa sociološkog stajališta – smatramo krucijalnom, početnom točkom je:

širenje naobrazbe za okolinu – razvijanje proekoloških vrednota i ekocentrične etike – širenje ekološke svijesti o značenju postojećih procesa i nužnosti održivog razvitka.

U postojećoj situaciji – koju karakterizira u prosjeku niska ekološka pismenost, dakle slabo ekološko znanje, nerazvijena ekocentrična etika i osrednja, češće vrlo slabašna ekološka svijest o nužnosti promjene – nužnost se ne shvaća kao razlog promjene. *Neprepoznata kao takva nužnost "ne postoji", te tako niti ne može ono što često sama po sebi uspijeva – naime, biti pokretač promjene.* Dakako, postoje i obaviješteni akteri, oni koji imaju spoznaje i svijest, ali nemaju jasan proekološki vrijednosni stav, etiku. Ako nema vrijednosnog stava, koji je uvijek u srži etičkog načela, izostaje i djelovanje u ime tog stava i načela.

U najrazvijenijim zemljama nešto je već napravljeno posljednjih dvadesetak godina. Ako se tijekom narednih dvadesetak godina ubrza **stvaranje kritične mase javne svijesti o ekološkom problemu** u tim zemljama, a počne i/ili razvija u drugima, doći će se do praga od kojeg će nadalje za održivi razvitak raditi i inicirane strukturalne promjene.

Pogledajmo još sažeto neke temeljne preduvjete i zapreke za provedbu održivosti. Tako npr. S. Hayashi (1990)¹⁹ smatra da postoje tri osnovna preduvjeta:

a) Stvaranje društvenog sustava koji u gospodarskom razvitku daje prvenstvo planovima zaštite okoliša.

b) Demokratizacija procesa odlučivanja i stvaranje sustava u kojem postoje uvjeti za istinsku procjenu i predskazivanje mogućih utjecaja na okolinu svih ljudskih djelatnosti.

c) Opća primjena prihvatnog kapaciteta okoline, uz kontrolu i ograničavanje ukupne emisije zagađivala.

Kakvo je sadašnje stanje glede spomenutih, po održivost poželjnih procesa i koji su tome uzroci? Elaboriranje pretpostavki i zapažanja predmet je nekog drugog

18 Vidi: Cifrić (1990b), posebno u poglavlju "Priroda – društvo – tehnika: socijalnoekološki problem".

19 Prema: Pravdić (1991:43).

mogućeg članka. Navodimo tek nekoliko pitanja koja otvaraju probleme. Da li su navedeni procesi intenzivno na djelu, ili su na djelu u nedovoljnom opsegu, te na manje ili više nedostatan način? Planovi zaštite okoliša, studije utjecaja na okolinu, strategije zaštite okoline, pa čak i nacionalne strategije za održivi razvitak²⁰ proizvode se već godinama diljem svijeta. Kakav je (bio) njihov učinak? Da li u realnim odnosima moći, u procesima donošenja odluka, ti "proekološki" dokumenti i "ekološke elite" koje ih promoviraju dobivaju onaj utjecaj koji bi u značajnijim razmjerima otvarao promjene ka održivosti ili ga (za sada) ne dobivaju?

Nadalje, koliko se ekološka pitanja mogu na demokratski način procesirati u društvima današnjice? Da li se, na primjer, u zemljama u kojima nisu apsolvirana pitanja pravne države i temeljnih ljudskih prava može od poretka očekivati da će biti "separatno" demokratski gledajući ekološkog pitanja? Ima li šanse za afirmaciju ekologije i ekocentrične paradigme bez demokracije i socijalne kontrole nad državom, nad "tajnom" uopće? Pitanje javnosti ekoloških podataka dio je tog problema.

Što tek sve stoji na putu uspostave opće primjene prihvatnog kapaciteta i efikasnog ograničavanja ukupne emisije zagađivala? Održivost donosi, ali i košta. U nju valja investirati, i to ne na sporadičan već na sustavan način; ne samo materijalno-financijski već i nematerijalno, duhovno; ne tek u izgradnju ovog ili onog (pa gotovo!) već i u trajno prestrukturiranje cjelokupnog produkcijskog sustava. Da li je u svjetskim razmjerima na djelu "nevoljkost" političkih elita i biznisa (kapitala/profita) da se opterećuje ekološkim troškovima i pitanjima globalnog ekološkog prestrukturiranja, ili dolazi do promjena? Čime su one pospješavane, a što ih sve usporava ili koči?

Izveštaj *Briga za Zemlju – strategija održivog življenja* navodi sljedeće tri glavne zapreke postizanju održivosti:

a) Vladajuće shvaćanje da razvitak i zaštita prirodnih bogatstava mogu biti vođeni razdvojeno.

b) Odsutnost etičke obveze na održivost.

c) Nepravedna raspodjela moći i pristupa informacijama i resursima unutar zemalja i između njih.

Vladajuće prakse u mnogim zemljama pokazuju da su sektorske metode i obrasci planiranja i upravljanja državnih uprava, mada dokazano ekološki neefikasni, teško promjenljivi. Holistički pogled na svijet i ekocentrična etika tek su u začecima. Koji su mogući činitelji promjene tih obrazaca i koji su od njih na djelu, a koji izostaju?

Ne ubraja li se danas vladajući sistem raspodjela moći (među zemljama i unutar zemalja) nad prirodnim bogatstvima i način njihove upotrebe u najčvršće, teško promjenjive determinante nacionalnih i međunarodnih politika država i dominantnih kultura pojedinih društava, odnosno kultura danas postojećih civilizacija? Ako je tomu tako, neće li se te determinante mijenjati tek ako se pojave novi interesi i nužnost koja će te politike i te kulture tjerati, prisiljavati na promjenu?

Očito da spomenute promjene, koje bi vodile ka većem stupnju održivosti, zadiru u srž tkiva današnjih država i društava, vladajućih kultura kao načina života, u središte društvenih i tehničkih sustava. Te promjene udaraju u "središnji živčani sustav" većine državnih uprava, u njihove sposobnosti da odgovore novim razvojnim izazovima.

Iz svega prezentiranog u ovom poglavlju može se zaključiti da su na putu zaživljavanja održivog razvitka potrebne promjene poimane kao inovacije.²¹ Znano je da

20 O primjeru za ovo potonje vidi: Quesada-Mateo (1990:396-416).

21 Koje sve faze sadrži proces društvenih inovacija vidi kod Đurića (1975).

je dominantna reakcija na društvene inovacije uvijek bio otpor. Gdje su inovacije i otpori, tu su mogući i društveni sukobi. Stoga nužno u fokus svakog istraživanja ekoloških stavova i praksi dolaze – bilo latentni, bilo manifestni – sukobi između starih, neodrživih, antiekoloških stavova i praksi i onih novih, koji zagovaraju održivost, te se stoga u korijenu mogu vrednovati proekološkima.

4. KRITERIJI ZA ODREĐENJE PROEKOLOŠKIH/ANTIEKOLOŠKIH STAVOVA I PRAKSI AKTERA

Svojevrsna poanta ovog teksta je izvođenje kriterija proekološke i antiekološke orijentacije i praksi iz koncepta održivog razvitka.

U teorijskoj sociološkoj literaturi i istraživanjima o ekološkoj svijesti i ekološkim orijentacijama je, barem u našim uvjetima, uvriježeno problematiziranje koje ima za polazište suodnošenje triju subjekata: čovjeka, prirode i tehnike.²² Za orijentaciju *antropocentrizma* je u takvoj interpretaciji karakterističan stav da je čovjek mjerilo svih stvari i da on odlučuje o sudbini ekosustava. Ako su priroda i njezini zakoni ono što se mora poštovati kao osnovno načelo – čak i po cijenu da čovjek ne ostvaruje svoje potrebe kako i koliko želi – riječ je o naturalizmu kao orijentaciji. Orijetacija nazvana *tehnicizam* gaji pak stav prema kojem su tehnika i tehnologija osnovno mjerilo kojem se u krajnjoj liniji moraju podrediti i čovjek i priroda.

Izvođenju ekoloških orijentacija tu pristupamo iz koncepta održivog razvitka koji implicira *dinamičku ravnotežu* između čovjeka i prirode, a tehniku i tehnologiju konceptualno stavlja u funkciju, podređuje postizanju te ravnoteže. Sukladno tipu odnošenja prema načelima, vrijednostima i ciljevima održivog razvitka i održivosti kao globalnog, strateškog cilja razlikujemo sljedeće orijentacije/stavove:

1. *Proekološku* – onu koja smjera održivosti i zagovara je.

2. *Antiekološku* – onu koja je, manje ili više, posebno na djelatnom ako ne i na verbalnom planu, protiv ili na štetu održivosti.

3. *Neekološku* (aekološku u smislu sličnom lingvističkom značenju pojmova "anacionalno", "apolitično") – koja zasigurno nije *a priori* i eksplicite protiv održivosti, ali u kojoj nema elemenata koji govore o jasnom opredjeljenju, a pogotovo ne djelovanju, "za održivost".²³

Iz navedenog slijedi da su kriteriji održivog razvitka istodobno kriteriji za određene proekološke orijentacije. I obrnuto – da negativan stav prema održivosti indicira antiekološku orijentaciju. Držimo da nema potrebe ponavljati kriterije održivog razvitka kako bismo objasnili kriterije za određivanje proekološkog/antiekološkog. Srž određenja, opći kriterij za određivanje proekološke orijentacije, odražava sljedeći niz stavova:

Održavanje prirodnih bogatstava i biosfere kao temeljne potke života i razvitka jest središnji cilj. Prirodna bogatstva, resurse valja maksimalno čuvati, štiti, povećavati gdje se to može (npr. plansko pošumljavanje), a trošiti na štedljiv i po zdravlje i obnavljanje života neopasan način, odnosno najviše do granica kapaciteta

22 Vidi npr. u našim uvjetima: Cifrić (1989). U varijanti empirijskog istraživanja stavova vidi npr.: Čulig (1991).

23 Takvo razlikovanje, mada još ne strože utemeljeno na konceptu održivog razvitka, inicirali smo u radu: Lay (1990).

prihvata. Različitost života (broj genetskih vrsta) ne može se (bez obzira na opravdanja i razloge) smanjivati i/ili uništavati. Postojeći obnovljivi izvori (voda, zrak, tlo, itsl.) moraju se koristiti na način da se efikasno obnavljaju i tako pružaju energetske, zdravstvenu, ekonomsku, odnosno ukupno obnovljivu i održivu podlogu društvenog života. Tendencijski stupanj upotrebe obnovljivih izvora mora se povećavati znatno širom upotrebom već postojećih rješenja, te pronalaženjem novih tehnika i tehnologija njihove efikasne i bezopasne upotrebe. Stupanj upotrebe neobnovljivih izvora, koji se tendencijski moraju supstituirati obnovljivima, valja po opsegu prilagoditi cilju da dio ostane i za naredne generacije, na način koji ne ugrožava zdravlje i obnovu života današnjih i budućih generacija, te da ne ugrožava današnji profil različitosti života i biosferu u cjelini. Način produkcije podrazumijeva: reduciranje potrošnje materijalnih dobara, te otpada u potrošnji i proizvodnji, povećanu reciklažu, dulju upotrebu stvorenih dobara, upotrebu niskointenzivnih energetskih izvora, generalno štedljivu upotrebu energije, te zamjenu prljavih i po zdravlje ekosustava (uključivo zdravlje čovjeka) opasnih tehnologija čišćima i manje opasnim.

I napokon, na razini općeg kriterija, još i to: rast i razvitak u funkciji produkcije sredstava za zadovoljenje potreba današnjih generacija praktično ne smiju negirati ta načela i ciljeve, makar njihova provedba imala za posljedicu i to da čovjek ne ostvaruje svoje potrebe u opsegu i na način kako je to do sada navikao. Da to ne bi zvučalo kao puka ekoutopija, notorna naivnost, podsjetimo: promjene će inicirati egzistencijalna nužnost, ekološka ugroženost koja je različito "posijana" po regijama i zemljama Planete. Sama spoznaja neće biti dovoljna.

Osim tog općeg kriterija, proekološku orijentaciju, tu tek taksativno nabrojeno, specifičnije indicira zalaganje za:

- Ograničen, ekološkom kontekstu podređen porast broja stanovnika.
- Sustavno računanje ekoloških troškova u procese produkcije sredstava za zadovoljenje potreba, te promjenu tipa produkcije uzrokovanu takvim novim troškovnim proračunom.
- Onaj tip donošenja odluka koji integrira ekologiju i razvitak na način da razvitak podređuje odrednicama ekologije i ciljevima zaštite okoline, a ne obratno.
- Intersektorski način donošenja odluka u cilju praktičnog urastanja ekoloških odrednica u sve dijelove organiziranja reprodukcije društva.
- Institucionalno i neformalno široko rasprostiranje ekocentričnih vrednota i ekoloških znanja o biosferi i utjecaju čovjeka na njezin opstanak, za naobrazbu za okolinu. Itd.

Ekološke orijentacije konceptualizirane na temelju održivog razvitka izrastaju izravno iz samih ekoloških problema i – stvarnih ili potencijalnih – po održivost poželjnih djelatnosti. Tako koncipirane orijentacije mogu se bez većih problema prepoznavati u procesu zaštite okoliša i svim aktivnostima koje s "ekologizacijom" razvitka imaju izravne ili manje izravne veze. Sudimo da ta činjenica olakšava i proces daljnje operacionalizacije tih orijentacija te eventualno empirijsko istraživanje.²⁴ Uzgred, empirijska analiza tako konceptualiziranih orijentacija bila bi znanstveno komplementarna onim analizama koje barataju globalnim ekološkim orijentacijama (antropocentrizam, naturalizam i tehnicizam ili nekim sličnim).

24 Na temelju tih kriterija i indikacija moguće je izraditi instrument empirijskog istraživanja (npr. anketni upitnik ili standardizirani intervjui) kojim bi se izmjerila rasprostranjenost proekološke i antiekološke orijentacije u našoj sredini.

LITERATURA:

- Bowen, J. (1988). Science, Education and the Environment: Ecocentrism as the New Paradigm. **Education and Society**, No. 1-2:3-15.
- CARING FOR THE EARTH — A Strategy for Sustainable Living**. October 1991, Final report. Gland (Switzerland): IUCN — UNEP — WWF.
- Cifrić, I. /ur./ (1988). **Društvo i ekološka kriza**. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Cifrić, I. (1989). **Socijalna ekologija**. Zagreb: Globus.
- Cifrić, I. /ur./ (1990a). **U susret ekološkom društvu**. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Cifrić, I. (1990b). **Ekološka adaptacija i socijalna pobuna**. Zagreb: Radničke novine.
- Cifrić, I. (1991). Kulturni oikos i alternativni koncepti — Utjecaj obrazovanja, religije i nacije. **Revija za sociologiju**, 22(1-2):89-109.
- Čulig, B. (1991). Globalne ekološke orijentacije. **Revija za sociologiju**, 22(1-2):121-153.
- de la Court, T. (1990). **Beyond Brundtland — Green Development in the 1990s**. New York: New Horizons Press & London and New Jersey: Zed Books Ltd.
- Đurić, V. (1975). **Inovacije u društvu**. Niš: Gradina.
- ENVIRONMENTAL POLICY IN THE EUROPEAN COMMUNITY** (1990). Brussels — Luxemborg: ECSS — EEC — EAEC.
- Gabrowska, S., Schwefel, E., Marks, A. (1990). **ENVIRONMENT AND SOCIETY, A Documentation of Current Research 1986-1988**. Sofia: ECSSID — European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences.
- Hayasi, S. (1990). **Enclosed Sea and its Coastal Area as a Model of the Global Environment: Three Conditions for realizing Sustainable Development and Environmental Education**. Int. Conf. on the Environmental Management of Enclosed Coastal Seas '90, Kobe, Japan, 3-6. 8. 1990.
- Kirn, A. /ur./ (1991). **Ekologija, Ekonomija, Entropija**. Maribor: Aram — Agencija za razvoj.
- Lay, V. (1988). Praksa zaštite čovjekove okoline u jugoslavenskom društvu i protivrječnosti interesa subjekata koji su u igri. U: Cifrić, I. /ur./, **Društvo i ekološka kriza** (str. 25-33). Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Lay, V. (1990). Ekološke koncepcije i prakse aktera u privrednoj i društvenoj sferi. U: Cifrić, I. /ur./, **U susret ekološkom društvu** (str. 89-101). Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Marchak, M. P. (1990). Sociology, Ecology and a Global Economy. **Cahiers de recherche sociologique**, 14:97-109.
- Mayor, F. (1988). The Environmental Crisis and the Duty of Scientists. **Development**, No. 1:34-38.
- OUR COMMON FUTURE**, World Commission on Environment and Development (1987). Oxford — New York: Oxford University Press.
- Pravdić, V. (1991). Zaštita okoline: suvremene koncepcije. **Revija za sociologiju**, 22(1-2):41-57.
- Quesada-Mateo, C. A., Solis-Rivera, V. A. (1988). Costa Rica's Strategy for Sustainable development; A Summary. **Futures**, 22:396-416.
- Sustainable Development, Science and Policy**, The Conference Report (1990). Oslo: Norwegian Research Council for Science and the Humanities (NAVF).

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND SOCIAL CHANGES Contribution to the re-conceptualizing of present-day type of development

Vladimir Lay
Institute of Social Research, Zagreb

Summary

The subject of this article is the concept of sustainable development and social changes based on the gradual achieving (attaining) the degree of that type of development. We may assume that the concept of industrial development which was taking into account unlimited spending of natural riches — reserves came to an end, while the concept of sustainable development (the manner and tempo of development are in relation of subordination with the protection of physical and natural basis of life) is the concept that opens the doors out of the global ecological cul-desac. It is also taken as theoretical basis for the defining of pro-ecological or counter-ecological orientation and practice of the actors.

The first part of the article summarizes the elaboration of the role of sciences (humanistic and social) in conceptualizing and functioning of the concept. The second part represents the analysis of the term sustainable development and is explaining the values of the concept. The third part represents the systematical survey of social changes in social and technical subsystems which represent the necessary presumption for putting the development concept to life. The last part deals with the defining of pro-ecological and counter-ecological attitudes and behaviours founded on criteria the concept "sustainable development" implies.

The change of the attitude towards the natural riches — reserves and biosphere as the basic woof of the life and development is the central criterion for the re-conceptualizing of the present day type of development as well as the basic criterion for defining on the type of ecological orientation and practice. A number of criteria of sustainability have been presented in the essay, and they can be the initial element to stimulate function of the national strategy for the sustainable development.

Key words: social development, social changes, ecological orientations, sustainable development, sustainability

ERHALTBARE ENTWICKLUNG UND GESELLSCHAFTLICHE ÄNDERUNGEN

Beiträge einer Rekonzeptualisation des heutigen Entwicklungstyps

Vladimir Lay

Institut für Gesellschaftsforschungen, Zagreb

Zusammenfassung

Gegenstand dieses Artikels ist ein Konzept der erhaltbaren Entwicklung (sustainable development) und der gesellschaftlichen Änderung, welche Grundvoraussetzung allmählicher Verwirklichung eines solchen Entwicklungstyps sind. Der Ausgangspunkt ist die Annahme, dass das Konzept derjenigen Industrieentwicklung, welches mit unbegrenztem Verbrauchen von Naturschätzen rechnet, zu seinem Ende gekommen ist und dass das Konzept der erhaltbaren Entwicklung (welche Art und Weise der Entwicklung der Bewahrung der physischen und der natürlichen Lebensgrundlage unterordnet) Auswege aus der globalen (ökologischen) Sachlage anbietet. Dieser Entwurf wird auch als theoretische Grundlage zur Bestimmung proökologischer bzw. antiökologischer Orientationen und deren Ausübungen genommen.

Im ersten Teil ist kurzgefasst die Rolle der (gesellschaftlich-humanistischen) Wissenschaften in Konzeptualisation und Operationalisation dieses Konzeptes. Gegenstand des zweiten Teils ist die Analyse des Ausdrucks erhaltbare Entwicklung, als auch die Erklärung des Werthorizontes dieses Konzeptes. Im dritten Teil ist eine Systematische Darstellung gesellschaftlicher Änderungen im gesellschaftlichen und im technischen Untersystem gegeben, als Vorbedingung für Anwendung eines solchen Entwicklungskonzeptes. Der letzte Teil befasst sich mit Bestimmung proökologischer bzw. antiökologischer Stellungen, als auch mit Bestimmung des Verhaltens aufgrund der im Konzept erhaltbare Entwicklung implizierten Kriterien.

Die Änderung der Verhältnisse zu den Naturschätzen und zur Biosphäre als der Lebens- und Entwicklungsgrundlage ist das Hauptkriterium der Rekonzeptualisation des heutigen Entwicklungstyps und das Grundkriterium zur Bestimmung des ökologischen Orientionstyps und der ökologischen Praxen. Es ist auch eine Reihe von Kriterien der Erhaltung (sustainability) dargestellt, die als Ausgangselemente zur Operationalisation nationaler Strategie der erhaltbaren Entwicklung dienen können.

Grundaussdrücke: gesellschaftliche Entwicklung, gesellschaftliche Änderung, erhaltbare Entwicklung, Erhaltbarkeit, ökologische Orientationen